

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ

УДК 373.5.016:811.161.2 (075)

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.77-2.2>

Т. М. Левченко

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Т. В. Чубань

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОФІЛЬНОМУ НАВЧАННІ

Статтю присвячено формуванню і розвитку комунікативної компетентності учнів профільних класів; зазначено, що саме комунікативна компетентність актуальна для кожної сучасної людини і суспільства загалом, тому її розвиток надзвичайно важливий для учнів профільних класів. З'ясовано, що комунікативна компетентність – складник професійної компетентності. Констатовано, що незалежно від сфери майбутньої діяльності, старшокласникам необхідно мати навички роботи з інформацією, знати особливості комунікативного середовища, вміти використовувати навички спілкування, враховувати способи комунікації інших учасників, змінювати власні тактики у спілкуванні. Зазначено, що педагогу варто враховувати вимоги, до яких зобов'язує нині ринок праці, зокрема до комунікативних умінь і навичок майбутніх спеціалістів, впроваджувати в освітній процес найбільш продуктивні методики теоретичного, практичного засвоєння і розвитку комунікативної компетентності. Уточнено зміст поняття «комунікативна компетентність»; проаналізовано різні підходи до розуміння комунікативної компетентності за останні кілька років; з'ясовано організаційно-педагогічні умови формування комунікативної компетентності учнів профільних класів.

Установлено, що поняття «комунікативна компетенція» має такі складники: комунікативний (всі процеси обміну інформацією), перцептивний (сприйняття і розуміння людьми один одного в процесі комунікації) та інтерактивний (процеси взаємодії) як основні характеристики процесу спілкування. Систематизовано складники комунікативної компетентності особистості, що забезпечують її сформованість: 1) мовленнєві комунікативні знання і уміння; 2) соціально-психологічні комунікативні знання і вміння; 3) діяльнісно-практичні комунікативні уміння. Визначено основні особливості побудови навчального процесу, що сприяє формуванню й розвитку комунікативної компетентності учнів: насиченість навчального процесу формами і методами навчання, які необхідно спрямувати на розвиток комунікативних знань, умінь і навичок учнів; відбір і використання в навчальному процесі особистісно значущого змісту освіти з урахуванням індивідуального підходу; реалізація освітнього процесу на основі суб'єктних стосунків між його учасниками. Особливу увагу приділено організаційно-педагогічним умовам ефективності формування комунікативної компетентності.

Ключові слова: компетенція, ключові компетентності, профільна освіта, нахили, здібності, можливість, учні старших класів.

Постановка проблеми. У Концепції профільного навчання в старшій школі йдеться про те, що «профільне навчання є одним із ключових напрямів модернізації та удосконалення системи освіти нашої держави й передбачає реальне й плано-мірне оновлення школи старшого ступеня і має найбільшою мірою враховувати інтереси, нахили і здібності, можливості кожного учня» [5]. Одним із пріоритетних напрямів удосконалення змісту і якості освіти в сучасних умовах є профільне навчання, яке забезпечує вибір здобувачами освіти

індивідуального навчального плану, що визначає процес індивідуалізації і диференціації освіти на основі особистісного підходу. У межах такого навчання змога сформувати необхідні для сучасного суспільства компетенції істотно зростає, оскільки кожен суб'єкт освітнього процесу вибудовує власну траєкторію підготовки, яка відповідає його інтересам, природнім нахилам, здібностям і можливостям.

Комунікативна компетентність є ключовою, адже вона необхідна кожній людині для вирі-

шення різноманітних соціально-значущих завдань й означена практично у всіх нормативно-правових документах, що регламентують зміст освіти, починаючи від спільної заяви учасників конференції Європейської Ради ЄС (м. Болонья) до «Комплексу нормативних документів для розробки складових галузевих стандартів вищої освіти», що розроблені МОН України. Правомірність нормативної фіксації комунікативної компетентності як ключової зумовлена не тільки соціальною та індивідуальною цінністю, але й недостатньою підготовкою учнів профільних класів у цьому напрямі. Вирішення методичних і дидактичних питань формування ключових компетентностей в освітньому процесі – основний напрям наукових пошуків для сучасного етапу розвитку профільного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз останніх досліджень засвідчує, що проблема використання компетентнісного підходу в профільній школі набула актуальності в сучасній педагогіці.

Проблемі розвитку комунікативної компетентності присвячені дослідження в різних галузях науки, а трактування самого поняття «компетентність» змінюється залежно від поставлених завдань, проблеми та наукових поглядів авторів на досліджуваний феномен. Українські дослідники (І. Бех, Н. Бібік, Л. Ващенко, І. Єрмаков, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, О. Савченко, С. Трубачева та ін.) з'ясували особливості компетентнісного підходу в сучасній освіті. Зарубіжні педагоги комунікативну компетентність розглядали як властивість індивіда, що виявляється в способах особистої самореалізації (В. Болотов, В. Серіков та ін.), інтегральну якість особистості, яка базується на знаннях і досвіді (І. Зимня, Г. Селевко та ін.), здатність до створення власного мовленнєвого продукту, що орієнтований на сприйняття іншими (В. Гузєєв та ін.), готовність до взаємодії, вербального і невербального спілкування (Д. Іванов та ін.), здатність встановлювати і підтримувати контакти з іншими учасниками комунікативного процесу (Ю. Емельянов, Ю. Жуков, Л. Петровський, С. Братченко, Н. Буртова та ін.).

Незважаючи на багатоаспектність досліджень про поняття «комунікативна компетентність», проблема формування і розвитку комунікативної компетентності в учнів профільних класів залишається актуальною.

Мета статті – проаналізувати проблеми формування і розвитку комунікативної компетентності у профільному навчанні та запропонувати шляхи їх вирішення.

Для з'ясування організаційно-педагогічних умов формування і розвитку комунікативної компетентності учнів профільних класів необхідно було вирішити низку завдань: здійснити теоре-

тичний аналіз основних підходів до означеної проблеми; уточнити зміст поняття «комунікативна компетентність» учнів профільних класів; розробити критерії, що дозволяють засвідчити зміни у процесі формування комунікативної компетентності учнів профільних класів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз науково-методичної літератури засвідчив, що розвиток профільного навчання на основі диференціації та індивідуалізації має давні традиції як в Україні, так і за її межами. Зорієнтованість учнів на ефективну соціалізацію, адаптацію, застосування власних здібностей відповідно до потреб суспільства, завжди була важливим завданням профільного навчання. Як засвідчує світовий досвід, освіта у старшокласників має профільне спрямування, а перспективи розвитку загальної освіти в Україні та основні напрями його модернізації також пов'язані з профільним навчанням. Його розглядають як систему спеціалізованої підготовки старшокласників, що орієнтована на індивідуалізацію і соціалізацію з урахуванням потреб ринку праці.

У системі профільної освіти учні більш відповідальні, самостійні й незалежні у ставленні до навчання і прагненні отримати нові знання. Профільне навчання передбачає певні академічні свободи (забезпечення варіативності, вільного вибору в освітньому процесі), перехід від колективної форми навчання до індивідуальної, зростання самостійної роботи учнів, спрямування суб'єкта освітнього процесу на активну і порівняно автономну навчальну діяльність. Важливо, що зміст такої діяльності переважно орієнтований на майбутню професійну самореалізацію з урахуванням актуального стану розвитку ключових компетенцій.

Реалізація компетентнісного підходу не заперечує необхідності формування знань, умінь, навичок, загальних способів дій, які загалом визначають діяльнісний характер освіти. Під час профільного навчання увага учнів зорієнтована на соціалізацію і професіоналізм. Стосовно комунікативної компетентності, то її розглядають як важливу умову, яка розширює можливості соціалізації молодої людини, адже соціальна комунікація дає змогу ефективно взаємодіяти з іншими, а також є значимим чинником предметної комунікації при поглибленому вивченні профільних предметів. Предметна комунікація відрізняється від соціальної особливостями знакової системи, що зорієнтована на позначення специфічних явищ у межах тієї чи тієї профільної дисципліни.

Уточнення змісту поняття «комунікативна компетентність» вимагало проаналізувати різні підходи до розуміння цього твердження за останні кілька років. На відміну від сукупності знань, умінь і навичок, що традиційно становили зміст освіти, нині пріоритет отримали ключові компетенції учнів

в інтелектуальній, правовій та інформаційній сферах. При цьому компетентність як актуальний вияв компетентності має не тільки когнітивні складники, а й технологічні, мотиваційні, поведінкові, поряд із результатами навчання, навичками і системою ціннісних орієнтирів.

Сучасний учитель має фіксувати не суму засвоєної інформації, а готовність учнів діяти в різних ситуаціях, зокрема проблемних, а також формувати здатність до складних видів діяльності (навчальної, предметної, навчально-професійної, соціальної). Очевидно, що компетентність передбачає певний рівень розвитку особистості, пов'язаний з якісним засвоєнням змісту навчання. Значна кількість дослідників підтримують думку, що компетентність пов'язана з діяльнісними характеристиками особистості. Важливим результатом реалізації компетентнісного підходу є зміни не тільки у змісті освіти, але і в методах, видах навчальної діяльності, якими має оволодіти кожен учень, а також способи оцінки ефективності освітнього процесу.

Особливий статус комунікативної компетентності визначили в працях зарубіжні дослідники В. Тесленко, С. Латинцева, в яких схарактеризували причини, що зумовили комунікативну компетентність як ключову: 1) суспільний запит на професіоналів, які здатні працювати в команді на загальний результат, опрацьовувати інформацію, продуктивно вирішувати конфлікти і публічно презентувати результати власної діяльності; 2) значення комунікативної компетентності як засобу та умови існування будь-якої спільноти, яка використовує інформацію [7].

Враховуючи особливе значення комунікативної компетентності у сучасному світі, а також розглядаючи її у спектрі необхідності формування й розвитку в умовах профільного навчання, ми проаналізували ті поняття комунікативної компетентності, які відображають найвагоміші її аспекти. Комунікативна компетентність, на думку сучасних дослідників, має такі складники: комунікативний (всі процеси обміну інформацією), перцептивний (сприйняття і розуміння людьми один одного у процесі комунікації) та інтерактивний (процеси взаємодії) як основні характеристики розвитку спілкування. Отже, поняття «комунікативна компетентність» визначаємо як характеристику особистості, яка має сукупність знань, умінь, навичок та особистісних якостей, що дають змогу ефективно вирішувати завдання спілкування і досягати взаєморозуміння.

М. Ватютнев зазначає, що комунікативна компетентність – це здатність використовувати мову творчо, цілеспрямовано, нормативно, у взаємодії зі співрозмовниками [6, с. 40]. Низка інших дослідників розглядають важливу роль здібностей людини у формуванні комунікативних умінь

і навичок, а поняття «комунікативна компетентність» – як підготовленість людини до культурного спілкування з іншими людьми [1, с. 185].

Нам імпонують погляди вчених (Н. Гез, О. Казарцева, Ю. Федоренко), які поняття «комунікативна компетентність» тлумачать із погляду лінгвістики як «знання про мову, навички й уміння застосовувати ці знання у мові згідно з різними ситуаціями спілкування» [2; 3; 8].

Як слушно зазначає О. Краєвська, поняття «комунікативна компетентність» можна вважати одночасно явищем як лінгвістики, так і педагогіки, «оскільки воно співвідноситься зі знаннями, навичками й уміннями, які найбільш точно відображають багатогранність, її важливу роль у розвитку особистості» [4, с. 53].

Систематизуючи складники комунікативної компетентності особистості, ми виокремили такі групи комунікативних знань, умінь і навичок, що забезпечують її сформованість: 1) мовленнєві комунікативні знання та уміння; 2) соціально-психологічні комунікативні знання та вміння; 3) діяльнісно-практичні комунікативні уміння. Варто зазначити, що формувати комунікативну компетентність в умовах профільного навчання необхідно з урахування вікових особливостей учнів, адже саме в старших класах встановлюється тісний взаємозв'язок між професійними і навчальними інтересами. На думку психологів, професійна та особистісна самореалізація є пріоритетною в розвитку молодого людини. Динаміка розвитку в підлітковому віці залежить від низки умов, до яких належать не тільки особливості спілкування з авторитетними людьми, які суттєво впливають на самовизначення учнів, але й тенденція до спілкування з учителями, батьками, дорослими, чия думка важлива для старшокласників [6, с. 212].

Процес розвитку і формування комунікативної компетентності має бути невід'ємним компонентом загального розвитку особистості. Передумовами такого процесу мають бути життєвий досвід, загальна ерудиція, наукові методи навчання, а також засоби мистецтва. У зв'язку з цим важливим завданням процесу навчання є інтеграція досвіду і знань, отриманих із різних джерел, які умовно можна поділити на суб'єктивні й об'єктивні. Суб'єктивні – це інтереси, мотиви, установки, потреби та спрямованість особистості. До об'єктивних значна кількість дослідників зараховують соціальне середовище (сім'я, школа, ровесники, засоби масової інформації, мистецтво та ін.), а також навчально-виховний процес у закладах загальної середньої освіти.

Особлива увага у формуванні комунікативної компетентності належить низці функцій процесу навчання і спілкування, які збігаються (обмін інформацією, організація спільної діяльності,

пізнання людьми один одного та ін.). Отже, процес навчання можна розглядати як різновид спілкування. Сучасному вчителю необхідно так структурувати педагогічний процес, щоб забезпечити учням різноманітний комунікативний досвід і цілеспрямовано формувати комунікативні здібності. У такий спосіб учні набувають досвід спілкування як у процесі предметної діяльності (предметна комунікація), так і в процесі міжособистісних стосунків (соціальна комунікація).

Формування і розвиток комунікативної компетентності мають здійснюватися на всіх етапах навчально-виховного процесу, при цьому вивчення будь-якої навчальної дисципліни мусить сприяти розвитку тих чи тих комунікативних умінь учнів профільних класів. Формування і розвиток комунікативної компетентності доцільно здійснювати, спираючись на розвиток її основних складників у навчальному процесі: теоретичний, практичний і особистісний.

Для досягнення мети формування комунікативної компетентності важливо використовувати когнітивні, активно-діяльнісні та гуманістичні технології сукупно або використовувати комплексну освітню технологію, яка має пріоритетний статус того чи того компонента змісту освіти. Наприклад, на першому етапі реалізації пріоритет варто фіксувати на теоретичному матеріалі, знаннях та інформації (когнітивний аспект), на другому (практичному) необхідно зосередити увагу на розвитку умінь, навичок, комунікативному досвіді в різних ситуаціях спілкування (активно-діяльнісний аспект), на третьому (особистісному) – формувати відповідну спрямованість особистості, емоційно-ціннісне ставлення, мотивації (гуманістичний аспект).

Варто зазначити, що в умовах профільного навчання учні мають змогу вибудовувати індивідуальну освітню траєкторію, що сприяє поглибленому вивченню певних навчальних дисциплін, що може бути стримуючим чинником для формування комунікативної компетентності, якщо увага учнів зосереджена на предметній діяльності. Предметна комунікація сприяє взаємодії з іншими суб'єктами освітнього процесу під час вирішення навчальних проблем чи завдань. Така предметна взаємодія має бути організована вчителем у межах реалізації кожного етапу навчальної технології. Однією з основних у процесі такого навчання залишається соціальна комунікація, адже вона доповнює і збагачує предметну комунікацію й допомагає в інших аспектах навчально-професійної життєдіяльності учнів.

Важливими особливостями побудови навчального процесу, що сприяє формуванню й розвитку комунікативної компетентності учнів, є такі:

– насиченість навчального процесу формами і методами навчання, які необхідно спрямувати на розвиток комунікативних умінь і навичок учнів;

– відбір і використання в навчальному процесі особистісно значущого змісту освіти з урахуванням індивідуального підходу;

– реалізація освітнього процесу на основі суб'єктних стосунків між його учасниками.

Організаційно-педагогічні умови ефективності формування комунікативної компетентності учнів профільних класів мають містити такі компоненти: змістові (конструювання особистісного-значущого змісту навчання); методичні (вибір форм і методів організації навчального процесу); індивідуально-особистісні (професійна компетентність і особиста готовність учителя до організації навчального процесу).

Висновки і пропозиції. Вивчення наукової літератури з досліджуваної проблеми засвідчило, що комунікативна компетентність складне явище в методиці навчання і вимагає нових підходів до вирішення змісту проблеми і варіативності компонентного складу. Вчителю профільної школи варто організувати роботу зі старшокласниками, спрямовуючи її на формування і розвиток саме комунікативної компетентності, адже така робота дозволить підвищити рівень її сформованості, а саме: комунікативних знань, умінь навичок, які сприятимуть встановленню ефективних контактів з іншими людьми, допоможуть опанувати норми спілкування, застосовувати набуті знання в умовах комунікативного процесу, що швидко змінюється.

Питання про формування і розвиток комунікативної компетентності в профільному навчанні залишається відкритим і потребує подальших досліджень.

Список використаної літератури:

1. Вятютнев М.Н. Коммуникативная направленность обучения русскому языку в зарубежных школах. *Русский язык за рубежом*. 1977. № 6. С. 38–45.
2. Гез Н.И. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований. *Иностранные языки в школе*. 1985. № 2. С. 17–24.
3. Казарцева О.М. Культура речевого общения: теория и практика обучения : учеб. пособие. 2-е изд., Москва : Флинт, Наука, 1999. 496 с.
4. Краєвська О.Д. Комунікативна компетентність як педагогічна проблема. *Materialy V Miedzynarodowej naukowo-praktyczney konferencji «Europejska nauka XXI 20 powieka – 2009»*. Przemysl. 7–15 maja 2009. Volume 9. *Pedagogiczne nauki. Psychologia i socjologia. Muzyka i zycie.*: Przemysl. Nauka i studia. С. 53–55.
5. Концепції профільного навчання в старшій школі. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/npa/5a1fe82a9c95d.pdf>.

6. Кулагина И.Ю., Колуцкий В.Н. Возрастная психология: развитие человека от рождения до поздней зрелости. Москва : Творческий центр Сфера. 2004. 464 с.
7. Тесленко В.И., Латынцева С.В. Коммуникативная компетентность: формирование, развитие, оценивание. Красноярск : КПКУ, 2007. 255 с.
8. Федоренко Ю.П. Формування у старшокласників комунікативної компетенції в процесі вивчення іноземної мови : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Полтава, 2005. 212 с.
-

Levchenko T., Chuban T. Formation of communicative competence in specialized training

The article is devoted to the formation and development of communicative competence of students of specialized classes; it is noted that communicative competence is relevant for every modern person and society as a whole, so its development is extremely important for students of specialized classes. It was found that communicative competence is a component of professional competence. It is stated that regardless of the sphere of future activity, high school students need to have skills in working with information, know the features of the communicative environment, be able to use communication skills, take into account other participants' communication methods, change their communication tactics. It is noted that the teacher should take into account the requirements to which the labor market is obliged today, including the communication skills and abilities of future professionals; to introduce into the educational process the most productive methods of theoretical, practical mastering and development of communicative competence. The meaning of the concept of "communicative competence" is specified; different approaches to understanding communicative competence over the last few years are analyzed; the organizational and pedagogical conditions for the formation of communicative competence of students of specialized classes are clarified.

It is established that communicative competence has the following components: communicative (all processes of information exchange), perceptual (perception and understanding of each other in the process of communication) and interactive (processes of interaction) as the main characteristics of the communication process. The components of the communicative competence of the personality that ensure its formation are systematized: 1) speech communicative knowledge and skills; 2) socio-psychological communicative knowledge and skills; 3) activity-practical communicative skills. The main features of the construction of the educational process, which contributes to the formation and development of communicative competence of students: the saturation of the educational process with forms and methods of teaching, which should be aimed at developing communicative skills of students; selection and use in the educational process of personally significant content of education, taking into account the individual approach; implementation of the educational process on the basis of subjective relations between its participants. Conclusions are made about the importance of the researched problem in teaching methods, which requires new approaches to solving the content of the problem and the variability of the component composition of communicative competence.

Key words: *communicative competence, competence, profile education, inclinations, abilities, opportunities, senior pupils.*